

Zdenka Lechner

Turske šamije

Sve do kraja drugog desetljeća dvadesetog stoljeća u garderobi udatih žena nalazila se je u nekim slavonskim selima među maramama za povezivanje glave i jedna vrst, koja je nosila naziv *turska šamija*.

Turska šamija je marama kvadratičnog oblika, koji nije uvijek pravilan, prosječne veličine 90×90 cm, napravljena od pamučnog tkiva sa dessinom u crvenoj i žutoj ili crvenoj, žutoj i bijeloj boji, a tamne ili zelene pozadine. Ploha marame je razdijeljena u četiri jednaka polja središnjicama, koje su izražene kao jednostruki ili dvostruki uzorkovani pojas. Svako je polje ispunjeno shematiziranim biljnim ornamentom jedne vrsti od postojeća četiri motiva. Uz rubove šamije teče bordura odgo-varajuća središnjem pojasu. Vidi Tablu I, II i III.

Lovretić znade za *turske šamije* i spominje ih u nekoliko navrata. U poglavlju o ženskom odijelu u Otoku opisuje ih ovako: »Marama nije ništa na oko, jer su na njoj pod mrko mišane sve one neobične turske farbe i šare, ali je bio običaj, pa je od starine svaka žena morala imati tursku šamiju«. ¹

Prema današnjim podacima, koji se slažu također sa daljim Lovr-
ticevim navodima, prije stotinu godina žene su povezivale tursku šamiju
kroz cijelu godinu, sve dok nije bila uvedena šamija vezena zlatom.
Lovretić uzima polovinu devetnaestog stoljeća kao početak nošenja ša-
mija vezanih zlatom, koje on naziva prema narodnom imenovanju *zlata-
rama*, »zlatare su počele istom prije 40 godina« piše on 1897. g., a za turske
šamije samo navodi, da su od starine. Kako i mi danas možemo pomoću
terenskih podataka doprijeti najviše stotinu godina unazad, smatramo,
da na osnovu Lovretićevih riječi smijemo pretpostaviti, da su turske
šamije sačinjavale još koncem XVIII. st. dio ženske opreme.

A možda i ranije, obzirom na njihovo porijeklo.

Time bi bar donekle bilo određeno razdoblje upotrebe turskih ša-
mija u Slavoniji.

Turska šamija Slavonije (vidi sl. 1 i sl. 2) nije identična šamiji,
koju nose muslimanke u Bosni, a niti je jednaka drugim dvjema vrstama
marama, koje u Slavoniji također nose Hrvatice (katolkinje) i nazivaju
šamijama. To su: 1. *šamije zlatom*, marame izvezene zlatnom ili srebrnom
niti, koje se zaviju kao i turska šamija oko glave na oblik kape — dakle
u funkciji gornjeg pokrivala glave i 2. *šamije*, bez bliže oznake, pod ko-

jima se razumijeva u jednom dijelu Slavonije rubac u funkciji donjeg pokrivala glave, t. j. trokutasta marama ili na trokut složena četverokutna marama, obično crne boje, kojom se povezuje glava, a preko koje dolazi marama za pokrivanje.²

Sve te tri vrsti šamija, koje su poznate u Slavoniji: *turska šamija*, *šamija zlatom* i *šamija* često se nazivaju samo *šamijama* bez atributa, koji bi odredio na koju se vrst misli. Ali ipak se uvijek točno znade po smislu i prilikama u kojima je riječ upotrebljena, o kojoj se šamiji radi.

Sl. 1 — Snaša iz Otoka
zavita turskom šamijom

Dosadašnjim istraživanjem³ utvrđeno je, da su turske šamije poznavala samo slavonska sela u okolini Vinkovaca i Đakova — i tako ih nazivala. Da ne dođe do nesporazuma, potrebno je naglasiti, da turske šamije nisu istovetne *zetinkama*, pa prema tome zetinka, ili zejtinke nije sinonim za tursku šamiju. Zetinke su raširene i na ovom području, ali to su marame drugog tipa, isključivo industrijske proizvodnje.

Turske šamije nalazimo i danas u gore spomenutim selima. Doduše pretežno izvan upotrebe, spremljene među ruhom, koje se više ne oblači. Ali starije žene vole o njima pričati, jer su ih nosile u svojoj mladosti. Osim toga, one su na njima dokazivale svoju domišljatost i spretnost, kada su ih bojale, što u njihovom jeziku glasi: *pravile*. Otuda i potječe sinonim za tursku šamiju: *pravita ili farbana šamija*.

Budući da se raširilo mišljenje, da Slavonke primjenjuju batik tehniku u bojanju tekstila, zapravo tih marama, osvijetlit ćemo njihov rad oko turskih šamija.

Kao prvo moramo ustanoviti da se turske šamije ne prave od domaćeg tkanja, nego da su kupovne marama od tanje ili deblje pamučne tkanine. Marama iz tankog pamučnog tkiva nazivali su u selima *svilenim šamijama*.

Slavonke su turske šamije nabavljale od Bosanaca, koji su ih donosili na prodaju u slavonska sela.

I Lovretić potvrđuje takav način trgovine. On je zabilježio «... a nigda bila je šamija samo turska marama, koju su krijomčari privažali priko Save ovamo i ženama prodavali».⁴

U ispitivanju poslužila nas je sretna okolnost, da smo našli desetak starica,⁵ u raznim selima Đakovštine i Vinkovačkog kraja, koje su još same bojale šamije ili gledale kako to rade njihove majke, odnosno, koje se sjećaju načina pribavljanja marama.

Strina Staža Đelatović iz Gorjana, rođena 1886. g., živo se sjeća Abde Zlatkića⁶, koji je dolazio u njihovo selo i nudio šamije, te srmu i druge niti potrebne za vezenje.

Sl. 2 — Snaša iz Gorjana
povezana turskom šamijom

Marta Trbljanić iz Otoka, stara 82 g., zna da su turske šamije kupovale od Bosanaca. Zapamtila je, da se je zadnji Bosanac, *koji je hodao selom*, zvao Avdo. Eva Budušić iz Privlake misli, da je Avdo iz Orašja, a to se poklapa sa provjerenim podacima. (Vidi bilješku pod br. 6).

Paulina Pejaković iz Privlake i Janja Ambrinac iz Retkovaca, obadvije starice preko 80 godina, ne sjećaju se imena, ali znaju, da su te šamije nabavljale od Bosanaca ili Bosanki.

Sve ove i ostale, poimenično nespomenute kazivačice nazivaju te marama turskim šamijama. Zašto? Ne znaju. Ali zaključuju, da je razlog

vjerojatno taj, što su šamije prodavali Bosanci, koje su u Slavoniji nekada nazivali Turcima radi muslimanske vjere.

One ne mogu odgovoriti niti na pitanje gdje su izrađivane te šamije, da li u Bosni ili negdje drugdje.⁷ Ostalo im je samo u sjećanju da su ih prodavači *odnekale dobavljali*. Baka Marta Trbljanić sjeća se, da su »*Turci kazivali*« da su šamije donesene iz Turske. A i strina Staža tako misli.

Mi se ovdje ne možemo baviti pitanjem provenijencije i tehnike izrade turskih šamija, jer do rezultata nismo mogli doći ispitivanjem u okviru Slavonije, a osim toga nedostaje nam komparativni materijal prednjeazijskih zemalja.

Ali po izgledu turskih šamija, koje smo našli na terenu, ili koje se nalaze u muzejskim zbirkama⁸, iako su gotovo sve već popravljene, vidimo dvije suvrstice: jednu primitivnijeg načina izrade, koji podsjeća na još neusavršen obrtnički produkt — ostaje otvoreno pitanje, da li se radi o batik tehnici ili ručnom otiskivanju malim drvenim kalupima sa primjenom sredstva za izgrizanje boja (ätzen!) — i drugu suvrticu dotjeranijeg načina, koji daje dojam savršenijeg obrtničkog ili eventualno industrijskog štampanja.

Za ilustraciju prve suvrstice turskih šamija može poslužiti još nepopravljana, originalna turska šamija na Tabli I i *pravita* turska šamija na Tabli II, a drugu grupu predstavlja *pravita* turska šamija na Tabli III.

Bez obzira na koju se suvrticu turskih šamija misli, jer se one jednako nazivaju turskim šamijama — pod uvjetom da još nisu poduzete reparativne mjere, kojima šamija stiče novo ime — sa sigurnošću možemo ustvrditi, da se turske šamije nisu proizvodile u Slavoniji, nego su samo kao gotov produkt već obojen ponovno bojane. Živuće generacije ne znaju za primjenu batik tehnike kod tog bojanja, ali ona nije sasvim isključena u dalekoj prošlosti.

Slavonke su nastojale, da im šamija bude uvijek lijepa. Kada je izbljedjela, one su ju popravljale tj. ponovo bojale — *pravile*. Činile su to u biti jednako u svim naznačenim selima. Naime, *izbljeditu šaru* natapale su crvenom bojom. Na vreteno, na tuplji kraj, namotale bi kudjelje ili *tralja* (krpa), namakale u crvenu boju i *bocale* po uzorku šamije, koja je bila položena na prvernuto drveno korito, ili na grubu ponjavu (koja inače služi kod vršalice) na zemlji.

Prema jednom jedinom podatku bojanje šare vršilo se četkicom, koja se isto kao i vreteno umakala u boju i pritiskivala na uzorak.

Za dobivanje crvene boje služili su se u Gorjanima i Vuki *rumenilom* za mazanje lica, koje su kupovale u ljekarnama, a u Otoku i Retkovcima crvenim *vrzilom*, fuksinom — anilinskom bojom, koju su nabavljale u trgovinama. I jedno i drugo sredstvo rastopile su, odnosno razmutile da ne bude ni *gusto* ni *ritko* bilo u hladnoj vodi (rumenilo), bilo u toploj vodi (fuksin) i boja za uzorak je bila gotova.

Ako je šamija bila prljava i masna, najprije su ju prale u lugu. Ako to nije bilo potrebno, onda je prije natapanja uzorka crvenilom bilo

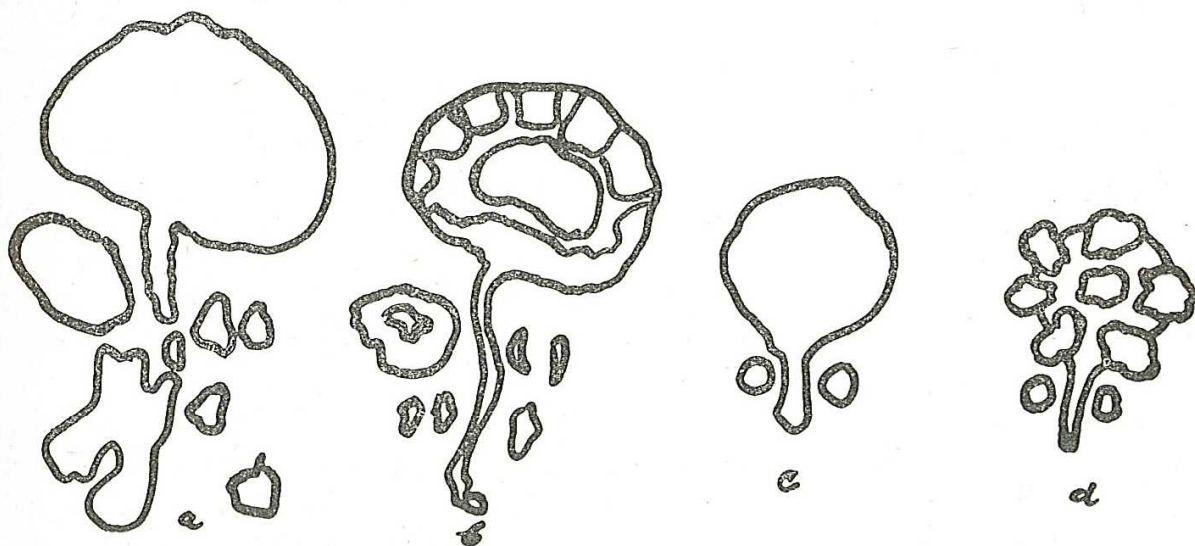
dovoljno da se izvrši osvježanje cijele šamije i to tako, da se cijela šamija zamočila u *žutilo*, žutu boju dobivenu kuhanjem *divljakine* kore. Divljaka je naziv za divlju jabuku, koju se uvijek moglo naći u šumi i naguliti kore, koliko je bilo potrebno. Nekoje su žene stavljale zelene galice, koliko se može zahvatiti u dva do tri prsta, u tu žutu vodu, kada je divljakina kora bila skuhanja i ocijeđena. Zelena se galica dodavala da ustali boju, da se ne briše. Šamija se namakala jednom ili dva puta, pa čak ostavljala i preko noći, ako je boja bila slabija. Iza toga se šamija morala osušiti i time je priprava bila završena, pa se je moglo pristupiti natapanju crvenom bojom.

Prema jednom podatku šamije su se namakale u boju od johe ili hrasta. Postupak bojanja šamije bio je vrlo često skraćen, a sastojao se samo u bojanju uzorka crvenilom.

Iako su sva navedena sela imala istu vrstu turskih šamija, ipak je između šamija jedne skupine sela i druge postojala razlika, koja se očitovala u boji. Šamije Đakovštine bile su crvenije od šamija vinkovačkog kraja, naravno, kada se radilo o onim turskim šamijama, koje su *pravite*. Uzrok je bio u uporabi različitih crvenih boja. Rumenilo Đakovštine davalo je življu crvenu boju, boju trešnje, a crvena boja fuksina djelovala je zagasitije u svojim tonovima trule višnje ili vinove boje.

Ne zaboravimo, da se crvena boja odnosi samo na ornamenat, dođuše na njegov pretežni dio, jer u pojedinom motivu ima osim crvene još i žute boje (oker).

Pozadina turske šamije obično je tamna, u nijansama zagasito zelene, zeleno-plave, zeleno-crne ili crno-plave boje, ili u tonovima otvorenije no ipak zagasite žućkasto-zelene boje.

Crtež br. 1: Motiv topa, a veliki top na pravitoj šamiji, b na turskoj šamiji, c mali top na pravitoj d na turskoj šamiji.

Za turske šamije postoji u narodnom jeziku nekoliko sinonima. Nova marama naziva se općenito turskom šamijom, a popravljana, kako smo već čuli pravita ili farbana šamija. Za pravitu šamiju vrlo se često

upotrebljava termin *topara*. U Gorjanima je uobičajen taj naziv, a tumače da je izveden od glagola natapati, natopiti ili topiti — *šamija se bojom natapa i zato se zove topára*. I dalje proizlazi, da se ornamenat jednog motiva naziva *topovi*. Nije nam jasno zašto se onda i drugi motivi ne zovu tako, jer se i oni natapaju bojom. Ali ta nelogičnost u selu ne smeta.

Za daljnje razumijevanje sinonima potrebno je da upoznamo uzorke i njihov razmještaj.

Za tursku je šamiju tipično da ju *križ* dijeli na četiri kvadrata, koje smo nazvali poljima. Križ tvore vertikalni i horizontalni pojas, koji su široki oko 4 cm, a omeđeni dvjema linijama, ravnim ili oblo nazubranim. Te linije prati sa vanjske strane niz točkica. Ako je križ dvostruk, nizovi točkica nalaze se između ta dva pojasa. Uzorak pojasa sastoji se iz vijuge izvedene malim krugovima, te u njoj naizmjenice poredanog lista sa zavnutim vrhom⁹ i rozete sastavljene od pet okruglih latica sa jednom u središtu. Uzorak dvostrukog križa je ili isto takav, ili se sastoji od većih i manjih *boca*. (Tabla II).

Šamiju uokviruje bordura, koja ima iste motive kao i križ, a narod ju zove *okviric*.

Međutim uzorak pojasa ne dolazi u obzir za obilježavanje šamije. Gleda se samo na ornamentirana polja. Svako pojedino polje ima samo jednu vrst ornamenta, koji je sastavljen samo iz jednog od postojeća četiri motiva, naravno ne računajući na modifikacije pojedinih likova, jer su one rezultat rada različitih proizvođača šamija.

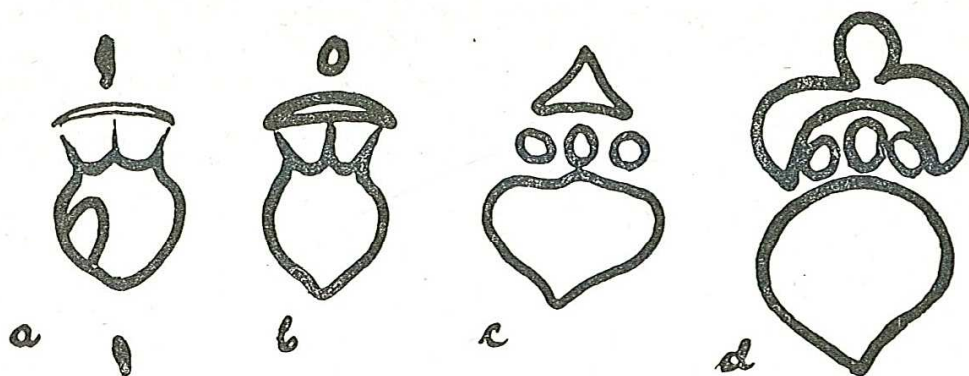
Ti se motivi u slavonskima, napose đakovačkim selima nazivaju: I. *topovi*, II. *žirići*, III. *od tri prsta* ili *od troje*, IV. *od pet prsta* ili *od petero*.

I. Motiv *topa* (crtež br. 1) izgleda kao nepravilan oval sa peteljkom uz koju se nalazi nekoliko listića neodređenih oblika. Površina mu je različite veličine, ali ipak najveće među ostalima motivima šamije, pa nije isključeno da je i zato dobio takovo ime — kazivačice ne spominju tu mogućnost. Kada je motiv manji, i već zadobio oblik kao tikvica ili kruška, zove se *topić*, a ornamenat *sitni* ili *mali topovi* nasuprot *topovima* ili *velikim topovima*. Uz peteljku topića nalazi se sa svake strane po jedan mali žuti krug, točka.

Kod nepopravljenih šamija *topovi* i *topići* izgledaju kao cvjetovi, jer su na tim nepravilnim okruglastim površinama bijele boje otisnute crvene latice. Peteljke su žute.

II. Motiv *žirića* (crtež br. 2) je sličan vrtnoj jagodi, osobito kad je na pravitim šamijama sasvim obojen crveno. Zato ga mlađi svijet, koje ne poznaje *starovirskih imena*, i naziva jagodama.

Kod nekih *nepравitih* šamija u tim se likovima nalazi i bijelih površina, kao i žutih mrlja. Motiv je položen na tamnu podlogu istih kontura samo nešto veće površine.

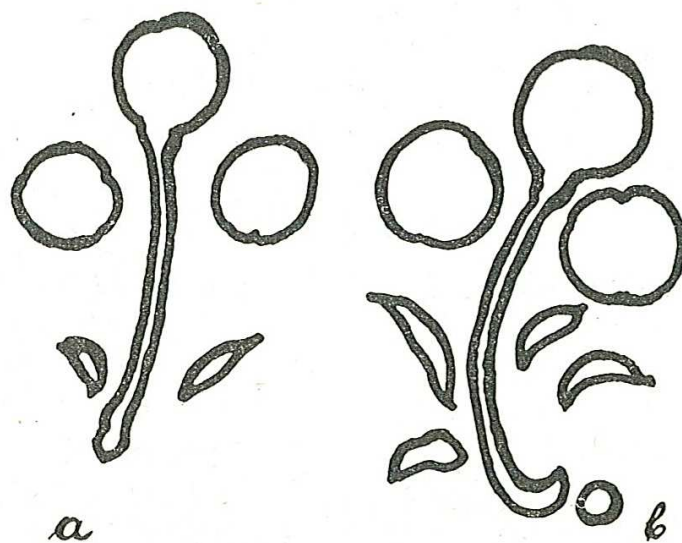
Crtež br. 2: Motiv žirića, a na turskoj šamiji, b i c na »pravitoj šamiji«, d na »crljenari«.

Zašto su u Slavoniji taj motiv prozvali žirićem, a ornamenat žirićima, ostalo je nerazjašnjeno. Živuće generacije ne znaju više nego samo toliko, da su naziv naslijedili od svojih starih, a u literaturi nema podataka o tome.

III. Motiv *od tri prsta* ili *od troje* (crtež br. 3) sačinjavaju tri bobice od kojih jedna ima peteljku, a druge dvije stoje slobodno na svakoj strani te stapke. Pri vrhu peteljke obično su dva žuta listića, a može ih biti i više. Bobice su veće ili manje površine, a crvene boje. Mlađi svijet ih naziva trešnjama.

Kod nekih nepravutih šamija bobice su koji puta smještene na tamnu, crveno-smeđu podlogu u obliku lista kao i motiv od petero.

IV. Motiv *od pet prsta* ili *od pereto* (crtež br. 4) sastoji se od pet crvenih bobica. Na nekim šamijama peteljku ima samo jedna boba, a ostale četiri su slobodno smještene, dvije sa jedne, a dvije sa druge strane. Na nekim šamijama i ostale četiri bobice imaju stapke, kojima se povezuje za peteljku prve. I ovaj je motiv katkada položen na tamnu podlogu u obliku lista ili potkove.

Crtež br. 3: Motiv od tri prsta (od troje)

Starinski naziv motiva od pet prsta gubi se kao i predašnji, znaju ga samo bake. Sada u njemu vide grozd ili grančicu sa bobama.

Ni tu nemamo tumačenja za starinski naziv motiva. Zato se možemo samo domišljati i možda po imenu tražiti vezu sa figurom ruke od pet prsta kao znakom protiv uroka zlim pogledom.

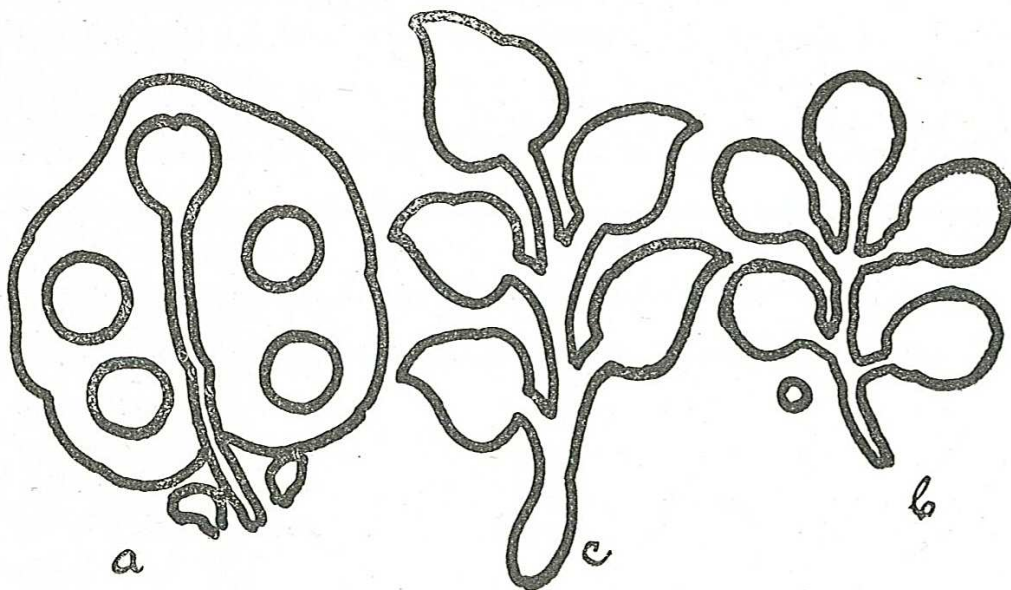
Po motivu i broju uzoraka nastali su slijedeći nazivi za turske šamije: *šamija žirićima*, *šamija od dva, tri i četiri kraja, lica ili forme*, a savremeni je sinonim za tursku šamiju *starovirska šamija*.

Žirićima (šamija) zove se po ornamentu. Taj je motiv toliko obljubljen, da se šamija naziva po njemu, iako je njime ispunjeno samo jedno polje, a preostala polja sa drugim različitim uzorcima. (Tabla I).

Šamija na dva kraja ili od dva kraja, od dva lica ili od dvije forme, te od tri ili četiri kraja, lica ili forme dobila je naziv po broju uzoraka u poljima.

Ako dva i dva polja sadrže jednake ornamente istih motiva, šamija se zove od dva kraja, lica ili forme. (Tabla II).

Ako u četiri polja šamije postoje tri ornamenta, t. j. dva su polja ispunjena jednakim motivom, a treće i četvrto različitim, onda je to šamija od tri kraja, lica ili forme. (Tabla III).

Crtež br. 4: Motiv od pet prsta (od petero), a sa konturom podloge, b na turskim šamijama, c na marami »crljenari«

Kada je u svakom polju zastupan drugačiji motiv, tada se šamija naziva od četiri kraja, lica ili forme. (Tabla I).

Broj uzoraka na šamiji ima svoju vrijednost. Koliko ima šara, toliko puta snaša može promijeniti izgled šamije, jer ju svaki puta zavije sa drugačijim uzorkom. Prije povezivanja šamija se uvijek složi u trokutasti oblik.

Starovirska šamija stekla je svoj naziv starinom, ne zato što je možda već iznošena ili ostarjela, nego zato što pripada inventaru *stare mode*. Današnje generacije znaju, da su ih nosile njihove prabake, bake

i majke. No dogodilo se i to, da je sadašnja snaša ponekad povezala tu starovirsku šamiju, *jer je još lipa*. (Slika 1 i 2).

Tursku šamiju obično ne *povezuje* (Gorjani) ili ne *zavija* (Otok) sama snaša. U pomoć joj pritekne netko od ženske čeljadi u kući ili susjedstvu, pa se *druge* (prijateljice) uzajamno pomognu. No često se u svakom kraju sela nađe po koja žena vješta češljanju i povezivanju šamija, koja to onda znalčki obavlja, napose kada se radi o češljanju djevojaka. Frizura udate žene mnogo je jednostavnija, jer je uvijek pokrita, pa se snaša može počesljati i sama, ali za povezivanje šamije i njezino kićenje bolje je, da joj netko pomogne. Mlade snaše prepuštaju uvijek taj posao iskusnijima.

Na Tabli IV vidimo češljanje i povezivanje *pocelice* jednoj mladoj snaši iz Gorjana, kojoj će starija snaša povezati i šamiju.

Tabla IV, sl. 1 prikazuje kako žena *usukiva usuku*. Prije toga ona je *kiku*, kosu podijelila u *troje* — tri dijela, pomoću dva *prutca*, razdijeljka po pol glave. Prameni kose, koji se moraju uvrtjeti, *usukivati*, *uvrnuti* zovu se ovdje *usuke*, u Vuki *usučki*, a u Otoku i Privlaci *bikulje*.

Na sl. 2 vidimo da je mlada snaša prihvatila usuku, dok joj se plete kika na zatiljku. Kada je gotova sa kikom, žena uvrti i drugu usuku.

Sl. 3 Mlada snaša sastavlja usuke tako, da jedan dio zaplete — ona to upravo radi. A onda ih prebaci natrag, *izvrne*. *Usučki se pletu od brade dolje*, mogu se uplesti s uzicom ili crnom vrpcom, da kosa bude kruća.

Sl. 4 Usuke su prebačene i žena ih je učvrstila u smotanu kiku, koju u Privlaci zovu *cup*.

Sl. 5 Na glavu *meti se pocelica*, ali mora se paziti *da se vidu zolufe i usuke*. Naime u Đakovštini, odnosno u Paoriji snaše nose zaliske, koje nazivaju *zolufima* ili *zulufima*. U selima Vinkovačkog kraja snaše se isto tako češljaju i povezuju pocelicama, ali nemaju zolufa.

Na toj slici vidimo također kako se *ćok* stavlja na kiku. Ćok je umetak presvučen platnom, koji se prije pravio od loze, a sada od žice, i služi za oblikovanje zavoja, odnosno po riječima jedne snaše služi kao podloga za pribadanje nakita. U Vuki se ćok naziva *kotačem*, a u Otoku *kukmom*.

Sl. 6 Ćok sa kikom smjesti se u pocelicu, koja se sveže oko ćoka. U Gorjanima se pocelica povezuje sredinom čela, a po njoj i turska šamija, a u Otoku zavija se tako, da se vidi cijelo čelo i malo kose. (Usporedi sl. 1 i sl. 2 u tekstu).

Kada su bake bile mlade, ćok je bio spušten, nalazio se gotovo na vratu, a sada je visok t. j. podignut (Gorjani) — a kukma je bila dvostruko veća, nego što je današnja (Privlaka).

Šamija se kiti oko ćoka ili kukme. Sa svake strane pribodu se po dvije *štrepke* (spiralna srebrnasta žica sa zrcima), *cvitovi*, koji su nekada bili napravljeni od gušćih pera (Vuka), ili od umjetnog cvijeća, te *smilje* ili naravne grančice zelenila, obično asparagusa. Kada ima svježeg cvijeća, kiti se njim.

O turskim šamijama potrebno je još i to reći — da dobijemo zaokruženu sliku — da su prema tradicionalnim propisima o odijevanju pristajale uz vezenke i bijele rubine.

Prvo mjesto u ljestvici svetačnih oglavnja preuzele su šamije vezene zlatom, a turskim šamijama povezivale su se žene u adventu i korizmi (do Markova), što znači od konca XI. mj. do V. mjeseca u godini.

Ali turske su se šamije nosile i u svako drugo vrijeme godine, ako su žene *kajale* ili *prokajivale*, žalile za nekim. Prema svijetlim zlatarama turska je šamija bila uistinu tamna, pa ju narod naziva i *mrkom šamijom*, osobito one šamije, koje imaju motiv od tri i pet prsta na tamnoj podlozi.

Lovretić spominje još dva slučaja u kojima se žene povezuju turskom šamijom. Jedan se odnosi na kajanje, a drugi nam pokazuje njezino vrednovanje, naime, kada su mlađe žene prestale nositi zlatare, zavijale su turske šamije.

Kasnije ulazi u modu i šamija vezena svilom, pa i ona potiskuje tursku šamiju.

Konačni prekid nastaje izostankom donosilaca i prodavača tih marama.

Primjerci turskih šamija u Etnografskom odjelu Muzeja Slavonije.

- 1626 1. *Šamija iz Vinkovaca* (Inv. br. E. 308). To je zapravo polovina turske šamije, koja je dijagonalno razrezana i tako dobivena trokutasta marama. Šare su tipične. Ova šamija ima jedno cijelo polje s ornamentom velikih topova (crtež 1b) i dva prepolovljena u kojima je isti uzorak: od petero na tamnoj podlozi. Križ je dvostruki, a motiv lista i rozeta. Pozadina je tamno zelena sa plavim mrljama. Šamija nije popravljena. Nabavljena je 1955. g. Veličina: stranice 86 cm, baza 130 cm.
- 1324 2. *Pravita šamija iz Gorjana* (Inv. br. E309). Kvadratičnog je oblika. To je šamija od četiri kraja sa jednostavnim križem. Topovi su srednje veličine (3 cm), a žirići također (1,5×2 cm), međutim kod žirića površina ne varira tako osjetljivo kao kod topova. Uzorak od pet prsta ima poneke bobice sa stapkama. Kod motiva od troje peteljka je zavinuta, pa ga neke žene opisuju kao *frčak sa tri bobice*. Pozadina je žućkasto-zelene boje u zagasitom tonu. Izgleda kao da su svi ornamenti prvotno bili samo žute boje. Točno se ne može utvrditi, jer su sada svi obojeni crveno osim peteljki i listića. Vel. 91×91 cm.
- 226 3. *Pravita ili farbana šamija* (Inv. br. E 310). Marama je od dva kraja. U unakrsna dva polja zastupan je ornament velikih topova, a u druga dva motiv od pet prsta bez tamne podloge. Kod natapanja rumenilom crvena se boja razlijevala po zelenoj pozadini, pa je većina bobica tamno uokvirena. Križ je »dupli«, sa motivom lista i rozete. Pozadina je žuto-zelene boje.

Ova kao i sve turske šamije imaju po dvije strane s ivicom (od tkanja), a dvije neporubljene. Kod navođenja veličine prvi se broj mjere uvijek odnosi na širinu između dvije stranice s ivicama.

Vel. 92×88 cm. *E 1325 313, Tablo II*

4. *Starovirska topara* (Inv. br. E 311). Dva su polja uzorkovana velikim topovima, a dva žirićima. Šamija ima dvostruki križ sa sitnim bocama. Vidi Tablu II. Kada je bila nova, pristajao joj je naziv svilene šamije, jer je napravljena od tanke pamučne tkanine, koja je dosta rijetka.

Prema sjećanju Staže Delatović to je najstariji tip turskih šamija. Novije bi bile šamije od četiri kraja s uzorcima na tamnoj podlozi.

Vel. 94×94 cm. *E 1326*

5. *Izblijedita turska šamija* (Inv. br. E 312). Od četiri je kraja, tamno plave pozadine. Marama je u takvom stanju, da bi ju trebalo *praviti*. Izgleda da je već bila namakana u boji divljakine kore, pa je radi provjeravanja te boje postupak u muzeju ponovljen. Eksperimentat je pokazao isti rezultat. Pozadina je ostala prljavo tamno plava, a orna-menti sa svojim karakteristikama: u topovima su vidljive laticе, u žirićima svijetlije površine, a tamna se podloga uzorka od petero i od troje gotovo izgubila.

Vel. 86×89 cm. *E 1213 311, Tablo II*

6. *Pravita topara* (Inv. br. E 313). Kažu da se je snašama takova šamija najviše svidala, jer *ona kao da gori*. Orna-menti su živo crvene boje, a na crnoj pozadini. Glave topova nisu kao obično cijele natopljene rumenilom, ostavljene su žute uske površine. Marama je od tri kraja. Uz velike topove tu su žirići i od petero. (Vidi Tablu III). Čini se, da su orna-menti i kad je šamija bila nova, bili obojeni samo žutom ili crve-nom bojom. Kao da nije bilo bijelih površina i latica. Vel. 92×90 cm. *L.u. 228*

7. *Žirićima turska šamija* (Inv. br. E 314). Vidi Tablu I. Šamija je dobro sačuvana, nije popravljana te ju vidimo u originalnom stanju, kako je kupljena. Pozadina je zagasito zelena. Ornamenat topova, koji ovdje ima svoje crvene laticе, daje dojam cvijeta ili nekog drugog bilj-nog lika. Oko bijelih glavica tih sitnih topova, ali i oko žirića ima žutih i plavih tonova. Žirići su također crvene boje, a sa svojom tamnijom, cr-veno-smeđom podlogom vlastitih kontura dobivaju na plastičnosti. Okrug-lastе mrlje u nekim žirićima su bijele boje tkanine, a u nekim žute poput listića povrh lika. Motivi od petero i od troje imaju crvene bobice, a po-loženi su na tamne podloge u obliku asimetričnih listova. Križ je uzor-kovan listom i rozetom obojenima crveno. Linije i točkice oko pojasa žute su boje. Većina listova ima u svom središtu bijele ili žute površine. Vel. 87×87 cm. *L.u. 228*

8. *Farbana šamija* (Inv. br. E 315). Sočne je plavo zelene pozadine na kojoj lijepo djeluju crveno obojeni motivi. Šamija je od četiri kraja. Uzorci su usklađeni i po veličini — topovi su srednje površine. Križ je jednostavan, ornamentiran listom i rozetom. Vel. 86×85 cm. *L.u. 228*

9. *Topara* (Inv. br. E 316). Šamija je od tri kraja, na kojima su zastupani veliki topovi, žirići i od petero. Šamija se razlikuje od pravite *L.u. 241*

topare opisane pod brojem 6 (Inv. br. E 313) po boji ornamenta i svojoj površini, nešto je veća: 95×90 cm. Uzorci su obojeni crvenilom, koje sada pokazuje zagasiti crveno-smeđi ton, a osim toga obojena je cijela površina motiva.

Sve šamije nabrojane od broja 2 do 9 nabavljene su 1958. g. u Gorjanima. Šamiju pod brojem 2 i 3 (Inv. br. E309 i E 310) muzeju je poklonilo društvo »Mursa«. E 1223 L. n. 2293

10. *Turska šamija iz Privlake*. (Inv. br. E 317). Marama je sa četiri lica. U ovom i ostalim selima Vinkovačkog kraja motivi se ne imenuju. Marama se označuje samo po tome koliko je ornamenata na njoj zastupano, pa se kaže od koliko je lica ili krajeva.

Na ovoj šamiji motiv, koji smo nazivali od pet prsta, nalikuje na grozd kcd kojeg bobice imaju stapke. Šamija je ostarjela, pozadina je prljavo crne boje, a ornament crveno-smeđe. Bivša vlasnica marame Paulina Pejaković kaže, da je šamiju dobila 1897. g. od svekrve; tada se je udala. Vel. 104×95 cm.

Kad je govor o turskim šamijama treba spomenuti još dvije vrsti industrijski štampanih i apretiranih marama, koje su im slične po motivima, doduše nešto izmjenjenim, ali raspodijeljenim u četiri kvadrata upravo kao kod turskih šamija. Interesantno je, da ih narod ne naziva turskim šamijama.

Marama, koje izgledaju kao imitacija turskih šamija, zovu u Đakovštini *crljenarama*¹⁰, a marama kod kojih su motivi oblikovani vjerojatno inspiracijom na turskim šamijama zovu se *šamije*, a nosile su ih šokice u Baranji¹¹.

Uz inventar turskim šamija pribilježiti ćemo i opise predstavnica tih dviju vrsta marama koje se nalaze u našem muzeju.

1224 11. *Crljenare* (Inv. br. E 318). Pamučna marama, produkt industrijskog štampanja, imitacija turskih šamija. Pozadina je crna, a dessin samo u crvenoj (karmin) boji. Uzorkovana je karakterističnim, iako malo preinačenim, motivima turskih šamija i njihovom tipičnom raspodjelom. Križom je razdijeljena u četiri polja, koja su ispunjena ornamentima modificiranih motiva turske šamije. Listovi u križu su jače zavinuti, i dobili su peteljku. Motiv malih topova je nešto veći (2,5 cm), a one dvije točke uz peteljku pretvorile su se u dva listića, koja su sada s njom povezana. Motiv žirića je povećan, a gornji listić pretvoren u viticu (draperiju). Uzorak od tri prsta ostao je gotovo isti, samo su mu dodana dva listića. Motiv od pet prsta pretvorio se u graničicu la listovima. (Vidi crtež 2d i 4c).

Anica Kovačić iz Gorjana, od koje je otkupljena marama, kaže da je *crljenara* bila marama njezine majke, koju je ona nosila prije 50 godina. To je onda bila marama nove mode, ali je žene nisu voljele nositi. Prema njezinom podatku (koji nije preispitan u ostalim selima), *crljenare* su također prodavali »Turci«. Vel. 92×93 cm.

Takovih marama kao što je *crljenara* nađe se i na drugim područjima Slavonije, na primjer u selima oko Županje. Muzej posjeduje jednu polovinu takove marama, dijagonalno razrezane, iz Gradišta, pod nazivom:

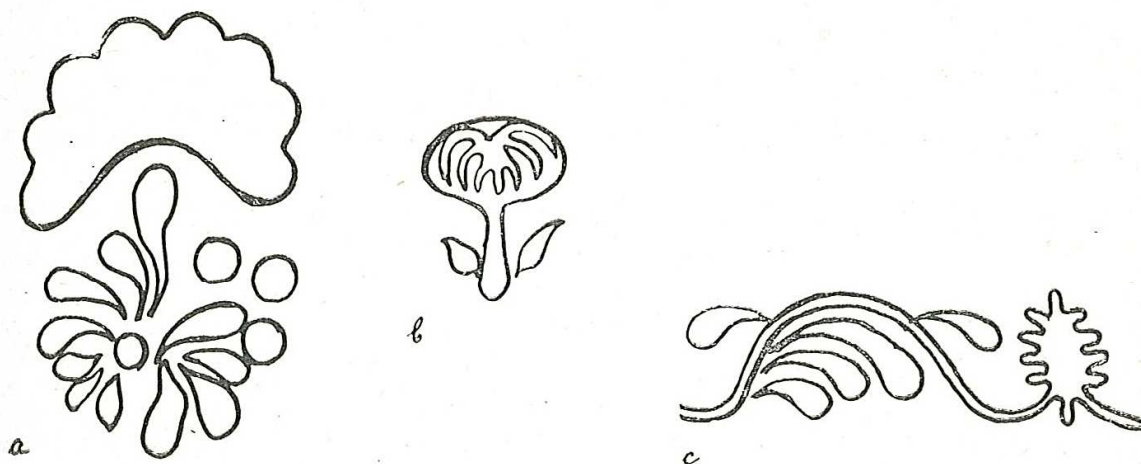
E 1543

šamija zlatom, jer je na njoj uistinu srmom izvezen jedan drugi ornamenat uobičajen za vez zlatom. Bez veza takove se marame ovdje zovu šamijama.

12. *Šamija baranjskih šokica* (Inv. br. E 18). To je pamučna marama izrazito industrijske proizvodnje. Raspored ornamenata ostao je isti kao na turskim šamijama, ali motivi su pretrpjeli znatnu metamorfozu. Na ovoj su marami zastupana dva motiva. U dva polja nalazi se motiv malih topova, ali on je izmijenio svoj izgled. Oval (glava motiva) je obojen crveno, a u njemu su bijeli šiljasti listovi, koji kao da predstavljaju krošnju palme. Peteljka je ostala žuta, a do nje su dva zelena listića. Preostala dva unakrsna polja ispunjava ornamenat, koji gotovo više ne nalikuje na velike topove. Oval je oblo nazubran, crveno obojen, peteljka je žuta, a završava snopom zelenih listova i tri crvene točke. Podsjeća na cvijet »kokotova krijesta«. (Crtež br. 5a i b).

Vijuga u križu više se ne sastoji od točkica, nego iz nepravilne valovite linije sa listićima. (Vidi crtež br. 5c).

Takovu šamiju nosile su u Baranji Šokice preko svoje kapice, koja je smještena na kondji. Nabavljale su ih u Pečuhu i Mohaču. Vel. 113×100 cm.

Crtež br. 5: Motivi na šamiji baranjskih šokica

BILJEŠKE

¹ Josip Lovretić: »Otok«, ZbNŽ II, str. 158

² U bivšim graničarskim selima nazivaju takovu trokutastu maramu šamijom. Ali takove marame zovu šamijom i sela u kojima se je nosila turska šamija. Šamijom se povezuju sve starije žene, t. j. one koje više ne nose šamiju zlatom, ili kada su prestale nositi tursku šamiju, pa preko te šamije pokrivaju glavu najčešće jednom kupovnom maramom.

³ Ispitivanje sam vršila u toku 1957. i 1958. g. u selima Vinkovačkog kraja: Otok, Privlaka, Prkovci, Retkovci, i u selima Đakovštine: Gorjani, Vuka. Ta sela poznaju turske šamije, upotrebljavali su ih i ponovno bojali. Spomenutim selima treba pribrojiti sva hrvatska katolička sela tih predjela.

Istraživanje u selima oko Županje, u Gradištu i Bošnjacima, kao i u Valpovštini, u Bizovcu, pokazalo je negativne rezultate.

⁴ Lovretić, isto.

- ⁵ Ambrinac Janja — Retkovci, Eva Budišić, Paulina Pejaković — Privlaka, Marta Trbljanić, Anka Filić, Marica Trbljanić, Marica Sotinac — Otok, Staža Delatović, Marija Delatović, Anica Kovačić — Gorjani, Ljubica Kopljar — Vuka. U Prkovicima sam preispitala podatke, što ih je Jela Ambrinac dala studentici Etnološkog seminara Sveučilišta u Zagrebu. Ona sama nije nikada »farbala« šamije, ali potvrdila je, da je čula od svoje pokojne bake Ruže Ambrinac iz Retkovaca, da su šamije bojane pomoću voska. Kako nije mogla ni znala odgovoriti na sva postavljena pitanja, uputila me je u Retkovce drugoj baki, koja nije ništa mlađa od pokojne. Zato sam posjetila u Retkovcima Janju Ambrinac, koja je stara 85 godina. Baka Janja prikazala mi je bojanje šamija crvenim vrzilom kao i ostale starice. Doduše, ona sama nije popravljala šamije, ali je gledala kako to radi njezina baka i majka. Njoj nije poznata upotreba voska. Na postavljeno pitanje odlučno je odgovorila: »Jajca se farbaju voskom, a ne šamije«.
- ⁶ Abdo Zlatkić rekao je Staži Delatović, da je od Gradačca. Razumljivo je, da je ona s njim pripovijedala, jer je bila vezilja i zato dobar kupac. Ona je pričala, a sjećaju se i druge starije Gorjanke, kako je Abdo vikao čim bi zašao u njihovu ulicu: »Šamija, zlata, dukata — ili: pulija, vula, Stažo!«
- Dobrotom pravnik Muhameda Hadžijahića, službenika NO općine Gradačac potvrđeno je, da su Zlatkići uistinu postojali i obitavali prije 40 g. u Mionici, 4 km daleko od Gradačca, odakle su preselili u Orašje.
- ⁷ Iz dobivenih podataka u Slavoniji, smatrala sam da će se moći nešto više saznati u Brčkom, koje je tako blizu Otoka, ili u Gradačcu, odakle je bio prodavač šamija. Međutim u oba ta mjesta mogla sam samo ustanoviti to, da sadašnji farbari i šamijari (šamidžije) ne znaju, da su se u Bosni ikada pravile takove marame. Šamadžije u Gradačcu bojali su šamije za muslimanke samo za vrijeme Drugog svjetskog rata.
- Marame, koje se u Slavoniji nazivaju turskim šamijama, ne prihvaćaju u Bosni kao šamije, jer su za njih šamije samo onakove marame, kakove nose muslimanke. Šamije za muslimanke nabavljali su trgovci u Sarajevu do Prvog svjetskog rata direktno iz Carigrada. Samo je jedan sarajevski trgovac oko 1911. g. počeo dobavljati šamije od proizvođača iz Smirne i Soluna.
- Iza Prvog svjetskog rata javile su se radionice šamija u Skopju i Sarajevu. Pitanje je, da li su oni proizvodili turske šamije u našem smislu. No, izvjesno je, da u to vrijeme već jenjava prodaja šamija.
- Na osnovu gornjih podataka, koje mi je pribavio pravnik Muhamed Hadžijahić, kojemu i ovim putem zahvaljujemo na usluzi, pretpostavljam, da su i marame zvane u Slavoniji turske šamije također bile nabavljane iz Turske ili Grčke. Od Muharema Huseinovića iz Gradačca i Mehmeda Kujundžića iz Sarajeva saznala sam, da su jugoslavenski šamidžije naučili svoj posao od Jermena i Grka, koji su doselili u Sarajevo i Skopje.
- Muharem Huseinović ima kalupe od lipovine za bojanje šamija, kojima je otiskivao izrezane šare u najrazličitijim bojama na bijeloj pozadini.
- Kad je na tamnoj pozadini želio imati bijelih površina, dobivao ih je izjedanjem tamne boje tako, da je kalup namočio u kreč pomiješan sa gumirabikom.
- ⁸ U Etnografskom muzeju u Zagrebu pregledala sam 19 primjeraka turskih šamija, koje su inventarizirane pod nazivom šamija ili turska marama. Samo je jedna zavedena kao zejtinika. Sve te šamije u zagrebačkom muzeju odgovaraju tipu turske šamije i ne razlikuju se od ovdje opisanih. Nabavljene su iz Širokog Polja 1926. g., i iz Potnjana 1956. g. Obadva se sela nalaze u Đakovštini.
- Da ne ostane nerazjašnjeno pitanje bojanja šamija krumpirom, kako su to u ovoj ustanovi naslućivali po usmenoj predaji, treba zabilježiti da na terenu nisam naišla ni na jedan sličan podatak, a Tereza Paulić (stručnjak za tekstil Etn. muzeja — u penziji) razjasnila mi je, da se radi o jednoj nabačenoj mogućnosti, koja nikada nije bila provjerena.
- ⁹ List sa zavinitim vrhom, kod nas poznat kao orijentalni motiv, lik je kojim su se služili u Perziji i Turskoj. Vidi: Celal Esad Arseven »Les arts décoratifs Turcs«, Istambul.
- Za ostale motive na turskim šamijama nisam našla analogija u spomenutoj publikaciji.

- ¹⁰ Nije mi poznato, koje su tvornice proizvodile te crljenare. Prema podacima Edhema Foče, koje je zabilježio Mehmed Kujundžić iz Sarajeva, u Švicarskoj je jedna tvrtka prije Prvog svjetskog rata proizvodila imitaciju šamija za Bosnu, pa nije isključeno, da je izrađivala i marame po uzoru turskih šamija.
- ¹¹ U Etnografskom muzeju u Zagrebu čuvaju se dvije takove marame pod nazivom šamija i mumlija, kao marame Šokica iz Bačkog Monoštora i Bača. To znači da su se takovim maramama služile osim Šokica u Baranji i Šokice u Bačkoj. Da li ih je bilo i u Slavoniji, trebalo bi ispitati.

COIFFURES TURQUES EN SLAVONIE

Dans une partie de la Slavonie dans les environs de Djakovo et de Vinkovci les paysannes croates portaient avec leur costume national au temps de l'avent et du carême un mouchoir de tête qu'elles appelaient coiffure turque (turska šamija).

Ces coiffures turques sont des mouchoirs en coton décorés d'un dessin de plantes schématisées, en rouge et jaune, ou en rouge, jaune et blanc, sur un fond foncé ou vert. Le dessin est composé de quatre motifs caractéristiques au plus. La surface du mouchoir est divisée par une bande ornementée en quatre compartiments (voir les planches I, II et III).

L'auteur s'occupe de la question de la provenance de ces mouchoirs de tête et du procédé de teinture que les femmes appliquaient pour rafraîchir les couleurs. Elle constate que les coiffures turques ne sont pas de produits indigènes, mais que les femmes les achetaient aux marchands ambulants bosniaques qui les apportaient dans les villages de la Slavonie encore pendant les deux premières dizaines du XXe siècle. Elles furent probablement importées de la Turquie, mais il est difficile de l'affirmer avec sûreté à défaut de matière de comparaison des pays de l'Asie-Mineure.

La teinture que les femmes en Slavonie pratiquaient était en réalité une réparation des mouchoirs qui avaient perdu leur couleur. Elles immergeaient les mouchoirs d'abord dans une couleur obtenue de l'écorce des pommes sauvages et puis elles coloraient les motifs à l'aide d'un tampon de chanvre trempé dans une couleur rouge (rouge de fard ou fuchsine).

Les générations contemporaines ne connaissent pas la technique du batik dans la décoration des tissus, ce qui n'exclut pas la possibilité que cette technique n'ait pas été employée dans un temps plus reculé, car on l'emploie encore beaucoup aujourd'hui pour la décoration des oeufs de Pâques.

Pour les coiffures turques existent plusieurs noms synonymes d'après les motifs du dessin, d'après le nombre de motifs employés ou suivant que les mouchoirs sont reteints ou non. S'ils sont reteints en Slavonie, on les appelle »pravite ou farbane« ce qui veut dire faites ou teintes, puis »topare« qui vient du verbe »topiti« c'est à dire tremper dans la couleur ou imbiber de couleur.

La planche IV représente le peignage et la façon de poser la »pocelica«, espèce de bonnet, avant de nouer la coiffure turque.